

MAGDALENA NIEWIADOMSKA *

Wydział Teologiczny

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa

CHRYSTIANIZACJA GRUZJI WEDŁUG HISTORII KOŚCIELNEJ RUFINA Z AKWILEI

Rufin z Akwilei (ok. 345-410), bardziej znany jako tłumacz na język łaciński wybitnych dzieł literatury greckiej (m.in. Orygenes), jest również autorem niewielkiego dzieła *Historia kościelna* w dwóch księgach obejmującego lata od 325 do 395¹. Książka ta powstała jako kontynuacja *Historii kościelnej* Euzebiusza z Cezarei, którą Rufin przetłumaczył na język łaciński. Monumentalne dzieło wielkiego greckiego historyka Kościoła kończy się przed Soborem Nicejskim (325) i w tym miejscu właśnie Rufin podejmuje narrację².

Pomyślana jako kontynuacja dzieła Euzebiusza *Historia kościelna* Rufina znacznie się od niej różni. Euzebiusz z Cezarei uważany jest za rzetelnego historyka: podaje precyzyjnie fakty, cytuje dokumenty, dba o wiarygodność swojego przekazu. Zupełnie inny jest sposób pisania Rufina: opiera się często na przekazach ustnych, nie wykazuje dbałości o daty, można go przylapać na kilku nieścisłościach, a dokumentów właściwie nie cytuje. Może więc Rufin sprawiać wrażenie historyka mniej rzetelnego od Euzebiusza. Zagadnienie wiarygodności Rufina jest niezwykle ważne, ponieważ jest on pierwszym łacińskim historykiem Kościoła IV w., a zatem jest pierwszym i niekiedy jedynym źródłem wielu informacji. Właśnie takim tekstem, którego nie można porównać z innym niezależnym przekazem, jest opis chrystianizacji Gruzji³. Jest to najstarsze zachowane źródło opisujące to zagadnienie⁴.

Historię Kościoła w IV w. opisywało poza Rufinem kilku historyków chrześcijańskich: Sokrates Scholastyk, Sozomen, Teodoret z Cyru. Wszystkie te prace wspominają o dotarciu

* Magdalena Niewiadomska ukończyła filologię klasyczną na Uniwersytecie Warszawskim. Obecnie przygotowuje rozprawę doktorską na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych UKSW pod kierunkiem ks. prof. J. Namowicza. Do obszaru jej badań należy wczesna historia Kościoła. E-mail: niewiadomska.magdalena@gmail.com.

¹ Podstawowe informacje o Rufinie z Akwilei: A. Bober, *Antologia patrystyczna*, Kraków 1965, s. 184-189.

² Dzieło swoje Rufin napisał w języku łacińskim i zachowało się ono w całości. Niekiedy mówi się o nim, że to *Księga X i XI*, ponieważ autor dołączył je do *Historii Kościelnej* Euzebiusza z Cezarei, którą przełożył skracając liczbę ksiąg z 10 do 9. *Historia kościelna* Rufina jako całość nie została przetłumaczona i wydana, ale istnieją fragmenty, których tłumaczenia można znaleźć w pracach A. Bobera, op.cit. i E. Wipszyckiej, *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa, s. 90-91 (autorka posługuje się przekładem A. Bobera).

³ Rufin z Akwilei, *Historia Ecclesiastica* I 11. Wydanie krytyczne tekstu z włoskim tłumaczeniem: Tyranni Rufini, *Scritta varia*, opr. M. Simonetti, Aquileia 2000 (na podstawie wyd. T. Mommsena, por. przyp. 2); (dalej: HE).

⁴ F. Thélamon, *Païens et chrétiens au IVe siècle. L'apport de l'«Histoire ecclésiastique» de Rufin d'Aquilée*, Paris 1981, s. 91.

i rozwoju chrześcijaństwa na terenach dzisiejszej Gruzji, starożytnej Iberii⁵. Lektura tych przekazów nie pozostawia wątpliwości, że są to źródła zależne od Rufina: podają te same informacje, używają podobnych sformułowań. A Sokrates nawet wprost powołuje się na Rufina, nie tylko zresztą przy okazji relacji o nawróceniu Iberów, ale szerzej pisze, które informacje zaczerpnął od łacińskiego historyka⁶. Innym źródłem do wczesnej historii Gruzji jest dzieło *Nawrócenie Kartlii*, które faktycznie jest zbiorem kilkunastu opowieści o dotarciu chrześcijaństwa na tereny Iberii i o życiu św. Nino, która jest bohaterką tych wydarzeń⁷. Jeśli chodzi o fakty, ten przekaz pokrywa się z narracją Rufina, ale poszerza ją o imiona postaci, dane geograficzne i różne inne szczegóły. Jednak teksty gruzińskie są najprawdopodobniej dużo młodsze od przekazu Rufina⁸.

Dla Rufina źródłem informacji dotyczących chrystianizacji Iberii był Bakurius, iberyjski książę, późniejszy władca tego kraju. Zgodnie ze świadectwem Rufina historyk znał Bakuriusza osobiście. Zetknął się z nim w Palestynie, gdzie Bakurius był wodzem limesu. Wiadomo, że pochodził z iberyjskiej rodziny królewskiej, brał udział w bitwie pod Adrianopolem (378) i nad rzeką Frigidus (394). Niezależnie od Rufina informacji o nim dostarczają Ammian Marcellinus i Zosimos⁹. Rufin przebywał w Palestynie w latach 380-397. Wtedy musiał spotkać się i zaprzyjaźnić z Bakuriuszem. To właśnie przekaz ustny Bakuriusza stał się podstawą opowieści Rufina. Czy zatem jedyne źródło informacji o chrystianizacji Gruzji wydaje się niepewne? Sam Rufin, uprzedzając wątpliwości, zastrzega, że Bakuriusz to mąż godzien zaufania („fidelissimus vir”), oddany chrześcijanin i człowiek szczerzy („cui summa erat cura et religionis et veritatis”)¹⁰. Jest on źródłem bezpośrednim i niewątpliwie dobrze poinformowanym, zna fakty i przede wszystkim gruzińską tradycję przekazu dotyczącą chrystianizacji kraju.

Można, mimo wątpliwości co do wiarygodności Rufina, wskazać jednak niewątpliwą zaletę jego relacji: powstałe potem inne przekazy, przede wszystkim gruzińskie życiorysy Nino, obrastały coraz to nowymi szczegółami i zostały zniekształcone motywami legendarnymi lub zapożyczeniami z innych życiorysów typowymi dla literatury hagiograficznej. Tekst Rufina jest najstarszy i nie ukazuje Nino w sposób standardowy, dlatego jest tak cenny jako przekaz pierwotny i bez późniejszych zniekształceń. Rufin nie miał powodu zniekształcać opisaną historię. Materiał do swojej książki wybrał starannie, niektóre ciekawe wątki historii Kościoła IV w. odrzucił. Wydaje się więc, że rzetelnie przekazał świadectwo Bakuriusza, które jest z pewnością wiernym zapisem przyswojonej przez Iberów tradycji dotyczącej początków własnego chrześcijaństwa.

⁵ Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła* I 20, tłum. S.J. Kazikowski, Warszawa 1986; Hermiasz Sozomen, *Historia Kościoła* II 7, tłum. S. Kazikowski, Warszawa 1989; Théodoret de Cyr, *Histoire ecclésiastique* I, 24, t. 1, tłum. P. Canivet, oprac. J. Bouffartigue, A. Martin, L. Pietri, F. Thélamon, Paris 2006.

⁶ Sokrates Scholastyk, op.cit., II 1.

⁷ *Nawrócenie Kartlii*, tłum. D. Kolbaja, Warszawa 1995.

⁸ *Wstęp do Nawrócenia Kartlii*, s. 8; F. Thélamon, op.cit., s. 91.

⁹ Ammianus Marcellinus, *Dzieje rzymskie* XXXI 12,16 pisze, że Bakuriusz był dowódcą *sagittarii* i *scutarii* w bitwie pod Adrianopolem. Z relacji Zosimosa wynika, że był oddanym sprzymierzeńcem narodu rzymskiego i że zginął podczas bitwy nad rzeką Frigidus, gdzie wykazał się wielkim męstwem. Zosimos, *Nowa Historia* IV 57,3; 58,3, tłum. H. Cichońka, Warszawa 2012.

¹⁰ Według E. Wipszyckiej był on poganinem, cf. przypisy do Zosimos, op.cit., s. 257.

Na początku istnienia chrześcijaństwa to nie władze państwowe czy kościelne były inicjatorami dzieła chrystianizacji. Zwykli mieszkańcy Cesarstwa Rzymskiego, m.in. kupcy czy żołnierze, przebywając poza granicami cesarstwa wśród pogan, poprzez przykład swojego życia, stawali się pierwszymi nieformalnymi misjonarzami. Zorganizowane misje poza granicami Cesarstwa ruszyły na dobre w drugiej połowie VI, a nawet dopiero w VII w.¹¹. Niewiele wiadomo o takim naturalnym rozprzestrzenianiu się nowej wiary wraz z podróżującymi chrześcijanami w IV w. Wobec braku innych relacji takiego przenikania chrześcijaństwa informacje podane przez Rufina są bezcenne¹².

Rufin miał zwyczaj na początku swoich prac, przekładów i dzieł oryginalnych, umieszczać prologi. Są to teksty bardzo wartościowe dla badacza. W prologu do *Historii kościelnej* wskazuje, że tekst powstał w czasie najazdu na Italię Gotów pod wodzą Alaryka („diruptis Italiae claustris Alarico duce Gothorum se pestifer morbus infudit”). To pozwala ulokować powstanie dzieła po pierwszym najeździe Alaryka, który miał miejsce od 18 listopada 401 r. do kwietnia 402 r. Powszechnie przyjmuje się więc, że dzieło powstało w latach 402-403. Rufin opisuje dramatyczną sytuację w Italii („agros armenta viros longe lateque vastavit”) i tłumaczy, dlaczego podjął się napisania historii wieku IV. Zwraca się w prologu do biskupa Akwilei Chromacjusza, który zlecił mu to zadanie. Według niego najlepszą pociechą dla mieszkańców Akwilei w tym trudnym okresie miała być modlitwa i studiowanie historii Kościoła.

Utwór Rufina skierowany jest do chrześcijan doświadczających w swoim życiu ogromnych zmian. W tym trudnym czasie nie tylko zagrożenia życia, ale i obawy o utratę tożsamości rzymskiej i chrześcijańskiej, lektura o wspaniałym czasie triumfu Kościoła IV w. miała nie tylko pokrzepiać serca, ale i przekonać wiernych o Bożym działaniu w historii ludzkości. Informacje o okolicznościach powstania tekstu, odbiorcy dzieła i funkcji, jaką mu nadał autor, są kluczowe dla zrozumienia całości przekazu. W tym kontekście przekaz dotyczący chrystianizacji Gruzji wspaniale wpisuje się w ogólne założenie dzieła: jest optymistycznym obrazem rozwijającego się Kościoła, który wiernie strzeże depozytu wiary. Tekst przeznaczony był *stricte* dla chrześcijan i przez nich był czytany.

Część informacji, którą podaje autor, znajduje się na granicy legend i faktów. Wszelkie obecne są u niego opisy znaków Bożego działania, dlatego sytuuje się pracę Rufina na pograniczu historii i hagiografii. Wymaga więc ona niekiedy podwójnej lektury, ponieważ obecna jest w niej obiektywna warstwa faktograficzna i warstwa *święta*, napisana z intencją wzmocnienia pobożności. Oczywiście sfera nadprzyrodzona nie dotyczy tylko starożytnych tekstów chrześcijańskich. W pogańskich historiach też pisano o znakach pochodzących od bogów. Starożytni wierzyli w obecność ukrytych sił, które jednym sprzyjały, a innym szkodziły. Również praca Rufina przesycona jest tym cudownym działaniem realizującym Bożą ekonomię zbawienia. Szczególnie we fragmencie, który jest przedmiotem analizy tego artykułu, cuda są treścią zasadniczą, powodem przemiany, nadają głębokie uzasadnienie wydarzeniom. Bez nich nie byłoby tej historii, a z pewnością nie byłaby tak czytelna, straciłaby też swój literacki dramatyzm.

¹¹ E. Wipszycka, op.cit., s. 94.

¹² Podobna relacja dotyczy chrystianizacji Etiopii, gdzie pierwszymi chrześcijanami są kupcy i jeńcy rzymscy, cf. Rufin z Akwilei, *Historia Ecclesiastica* I 9-10.

Omawiany fragment (*Historia Ecclesiastica* III) informuje, że w czasie panowania cesarza Konstantyna („ad imperatorem Constantinum”) na terenach dzisiejszej Gruzji („sub axe Pontico”) lud tam mieszkający („gens Hiberorum”) przyjął wiarę chrześcijańską („verbi dei foedera et fidei futuri suscepit regni”). Musiało więc mieć to miejsce przed rokiem 337, kiedy umarł cesarz Konstantyn. Z innej wzmianki („per idem tempus”), która odnosi się do wydarzenia opisanego przez Rufina w poprzednim rozdziale, tj. opisu chrystianizacji Etiopii, można wnioskować, że musiało się to wydarzyć przed rokiem 340¹³. Powszechnie przyjmuje się, że chrystianizacja Gruzji (przyjęcie chrztu przez władców) miała miejsce w 328 r., a według niektórych badaczy po 330 r.¹⁴.

Chryścianizacja Gruzji dokonała się przez brankę („captiva”), o której nie wiadomo, ani skąd pochodziła, ani dlaczego znalazła się na terenach Iberii, nie jest znane nawet jej imię. Tradycja gruzińska nazywa ją Nino i jest ona czczona przez Kościół gruziński jako patronka kraju. Rufin podaje tylko informację, że branka ta żyła, praktykując swoją religię. Praktyka, którą opisuje, przypomina zachowania mnichów: nieustanna modlitwa („totis diebus ac noctibus obsecrationes deo exhiberet”), prowadzenie skromnego, wstrzemięźliwego życia („fidelem et sobriam ac pudicam duceret vitam”), niechęć do dóbr materialnych („aurum despicit, argentum respuit”), praktykowanie postów („ieiunio quasi cibo pascitur”)¹⁵.

Badaczy zastanawia, skąd branka chrześcijańska na terenach Iberii, która była pod protektoratem Rzymu. Fakt zamieszkiwania przez rzymskich chrześcijan terenów poza Cesarstwem może być spowodowany na przykład ucieczką poza granice państwa w czasie prześladowań¹⁶. Samo imię Nino nie ma etymologii gruzińskiej. Przypuszcza się, że może pochodzić od łacińskiego *nonna* (mniszka)¹⁷.

Niewątpliwie najciekawsze jest to, że główna rola w procesie chrystianizacji Gruzji została przypisana kobiecie. Jakkolwiek znane są przykłady świętych pań, arystokratek rzymskich, które odegrały dużą rolę w szerzeniu chrześcijaństwa, działalności charytatywnej czy upowszechnianiu życia ascetycznego (m.in. Melania Starsza, towarzyszka Rufina, zarządzająca klasztorem na Górze Oliwnej, Makryna Młodsza, siostra Grzegorza z Nyssy i Bazylego, Marcela, której życie chwali Hieronim w jednym z listów¹⁸ i wiele innych¹⁹), to jednak działanie św. Nino należy uznać za bezprecedensowe. Żyła samotnie, praktykując ascezę chrześcijańską na obcej dla siebie ziemi. Bóg za jej wstawiennictwem uzdrowił najpierw dziecko, potem królową Iberów. Kiedy dzięki królowej wiarę przyjął również król (bezpośrednio pod wpływem cudu oswobodzenia z ciemności), Nino ciągle była w centrum wydarzeń, choć to król i królowa przekazali dalej wiarę swoim poddanym. Nino pouczała ich o Jezusie Chrystusie i sposobie oddawania mu czci („edocet deum Christum, supplicandi ritus venerandique modum”), poleciła zbudować świątynię, która powstała według

¹³ Św. Atanazy, bp Aleksandrii, konsekrował Frumencjusza na biskupa Etiopii przed pójściem na wygnanie, na którym przeżywał w latach 340-346.

¹⁴ J. Daniélou, H. I. Marrou, *Historia Kościoła*, tłum. A. Tarnowska, Warszawa 1986, s. 220.

¹⁵ HE I 11.

¹⁶ M. Starowieyski, *Od legendy do historii – święte założycielki Kościołów Gruzji i Armenii*, w: *Kobieta w starożytności chrześcijańskiej*, Warszawa 1999, s. 20-31.

¹⁷ F. Thelamon, op.cit, s. 85-122.

¹⁸ Hieronim ze Strydonu, *List* 137, w: *Listy* t. 5, tłum. J. Czuj, opr. M. Ożóg, Kraków 2013.

¹⁹ Cf. A. Z. Zmorzanka, *Uczone kobiety starożytnego chrześcijaństwa*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 2015, t. 35, s. 47-66; A. Wipszycka, op.cit., s. 281-299.

jej wskazówek („Fabricari tamen ecclesiam monet formamque describit”), dzięki jej modlitwie dokonał się kolejny, ostatni w tej narracji, cud ustawienia kolumny, aż w końcu to ona („captive monitis”) poleciła wysłać posłów do cesarza z prośbą o przysłanie kapłanów, którzy byli niezbędni dla dalszego rozwoju chrześcijaństwa²⁰. Nino znała praktykę ascezy chrześcijańskiej, formy modlitwy, wygląd kościoła. Była na tyle świadomą i wykształconą chrześcijanką, że mogła uczyć innych. Działała aktywnie, podejmowała decyzje, nauczała o Chrystusie, była *spiritus movens* całego nawrócenia, jednak dalsze praktykowanie chrześcijaństwa wymagało kapłana. Można powiedzieć, że Nino zrobiła wszystko, co mogła jako kobieta, a nawet zadziwiająco dużo jak na kobiety²¹.

Niezwykła rola kobiety w tej relacji może być argumentem za jej wiarygodnością. Całą opowieść otwiera stwierdzenie, że sprawcą tak wielkiego dobra (tj. nawrócenia Iberii) była kobieta („huius tanti boni praestitit causa mulier”)²². Takie zastrzeżenie potwierdza wniosek, że niezwykła rola kobiety w tej relacji mogła dziwić czytelników Rufina. Niejednokrotnie na kartach Nowego Testamentu można przeczytać o zakazie przemawiania publicznego kobiet i nauczania przez kobiety w Kościele²³. Rufin powtarza, że Nino działa, nie zapominając o tym, że jest kobietą („in quantum de his aperire feminae fas erat, pandit”), jakby tłumaczył jej pierwszoplanową rolę. I w końcu to królowi, nauczającemu swój lud, daje Rufin tytuł apostoła („fit suae gentis apostolus”)²⁴. Sam więc autor ma świadomość, że taka aktywność kobiety może szokować. Wydaje się, że w IV w. rola kobiet w Kościele była mocno ograniczona, oparta na wspomnianych zakazach św. Pawła. Pochodzące najprawdopodobniej z IV w.²⁵ *Konstytucje apostołskie* dają wyraźną wskazówkę co do roli kobiet w nauczaniu: wokół Jezusa było wiele wspaniałych kobiet, a jednak nigdy nie zostały posłane z misją nauczania, „kobietom więc nie pozwalamy nauczać w Kościele”²⁶.

Wydaje się, że w kulturze gruzińskiej, istniejącej poza kręgiem rzymskim, to właśnie kobiety odgrywały dużą rolę w kulcie przedchrześcijańskim²⁷. Pewne informacje na ten temat można znaleźć u Strabona, greckiego geografą z przełomu I w. p.n.e. i I w. n.e.²⁸. W tym kontekście rola Nino wydaje się bardziej prawdopodobna, a cały tekst Rufina nabiera obcego kulturze rzymskiej charakteru, ponieważ tradycyjna kultura rzymska była niechętna działającym kobietom, a nawet te wspomniane wcześniej przykłady niezwykłych postaci kobiecych we wczesnym Kościele nigdy nie pokazywały takiej niezależności, jakiej świadectwem jest zachowanie Nino. Łamie ona Pawłowy zakaz przemawiania i Rufin wyraźnie stwierdza, że naucza („edocet”), ale jednocześnie wciąż podkreśla, że pamięta ona o swojej skromnej – jako kobiety – roli w Kościele. Ostatecznie, kiedy jej możliwości się wyczerpały

²⁰ HE I 11.

²¹ Tradycja gruzińska przekazuje jeszcze więcej szczegółów z działalności św. Nino, gdzie jest ona absolutną protagonistką procesu chryścianizacji, cf. *Nawrócenie Kartlii*.

²² HE I 11.

²³ Por. 1Tm 2,12; 1Kor 14,34. Cytaty z *Pisma Świętego: Biblia Tysiąclecia*, Poznań-Warszawa 1980.

²⁴ HE I 11.

²⁵ *Wprowadzenie*, w: *Constitutiones Apostolorum*, opr. A Baron, H. Pietras, Kraków 2007, s. XIII.

²⁶ *Constitutiones Apostolorum* III 6,1, s. 84.

²⁷ F. Thelamon, op.cit., s. 107-122. Autorka przywołuje badania dotyczące zachowanych aż do XX w. pogańskich praktyk kultowych na terenie Kaukazu, gdzie powszechna była instytucja *kadag* – prorokini, która była pośrednikiem między bóstwem a ludźmi.

²⁸ *Ibidem*, s. 107.

i nic więcej jako kobieta nie mogła uczynić dla szerzenia chrześcijaństwa, to Nino właśnie prosi o przysłanie kapłanów, którzy dalej poprowadzą jej dzieło.

Rufin chciał przybliżyć czytelnikom zwyczaj charakterystyczne dla kultury gruzińskiej, co widać, kiedy dokładnie opisywał zwyczaj obnoszenia po domach chorego dziecka. Opowiadaną dla Rzymian historię musiał więc dostosować do swoich czytelników tak, aby była zrozumiała, np. wyjaśniając nieznanym im obyczaje. Wyszukanie tych gruzińskich elementów może być również uwiarygodnieniem relacji Rufina, który mógł ją zromanizować według swojego sposobu myślenia, ale mógł też, czasem i nieświadomie, to, co *stricte* gruzińskie, powtórzyć.

Narracja Rufina przedstawia się następująco: żyjąca według ascezy chrześcijańskiej kobieta, która w innych źródłach nazywana jest Nino, została poproszona o pomoc w leczeniu chorego dziecka („parvulus”). Rufin pisze, że zgodnie z miejscowym zwyczajem chore dziecko obnoszone było po domach, żeby mógł je ktoś wyleczyć. Branka, kiedy i do niej przyszła matka z chorym dzieckiem, powiedziała, że nie zna żadnych lekarstw, ale może pomodlić się nad nim do Chrystusa, który pomaga potrzebującym. W tym miejscu pojawia się pierwszy cud: uzdrowienie dziecka.

Informacja o tym niezwykłym zdarzeniu dotarła do królowej Nany. Królowa kazała przyprowadzić do siebie brankę, żeby także jej, cierpiącej na poważną chorobę, pomogła. Nino jednak odmówiła pójścia do królowej, tłumacząc, że nie wypada jej to jako kobiecie („Ne praesumere amplius aliquid quam sexus sineret videretur”)²⁹. W tej sytuacji królowa sama wybrała się do Nino. Uzdrowienie królowej, drugi cud opisany przez Rufina, przebiegł według tego samego schematu co uzdrowienie dziecka: Nino modliła się nad chorą i królowa natychmiast została uzdrowiona. Nino od razu wskazała na Chrystusa jako na sprawcę tego cudu. Królowa z radością wróciła do domu i opowiedziała o wszystkim mężowi, dodając, że najlepszą zapłatą dla branki, która gardzi złotem i srebrem, będzie przyjęcie wiary w Chrystusa. Odmówienie przez Nino zapłaty jest rękojmnią jej wiarygodności. Tylko fałszywi prorocy przyjmują zapłatę za swoje działania³⁰.

Król jednak nie był tak entuzjastycznie nastawiony do tego pomysłu jak jego żona. Król potrzebował „swojego” cudu. Tym cudem będzie uratowanie z niezwykłych ciemności, które zapadły w ciągu dnia, kiedy wraz z grupą towarzyszy będzie przebywał na polowaniu. U Rufina napisane jest mało precyzyjnie, że dzień ogarnęły bardzo gęste ciemności („obscurari densissimis tenebris diem”). W *Nawróceniu Kartlii* jest napisane wyraźniej niż u Rufina: „gdy tylko nastąpiło południe, słońce zaćmiło się i stało się ciemno, jakby nastąpiła noc”³¹. Stąd pomysł niektórych badaczy, żeby połączyć to, odebrane przez uczestników jako cudowne, wydarzenie z faktycznym zaćmieniem Słońca³². Zdesperowany król, nie znajdując znikąd pomocy, wezwał w myślach Chrystusa („si vere Deus est ille, [...] nunc se de his tenebris liberet”)³³. Wtedy ciemności się rozproszyły i król cały i zdrowy wrócił do domu.

²⁹ HE I 11. W całym tekście Rufina dotyczącym chrystianizacji Gruzji są trzy takie zastrzeżenia odnośnie płci głównej bohaterki.

³⁰ Cf. Euzebiusz z Cezarei, *Historia kościelna* V 18, 4, tłum. A. Caba, s. 351: *Jeżeli widzę, że prorokini dostaje złoto, srebro i kosztowne szaty, jakże bym nie miał jej odrzucić?*

³¹ *Nawrócenie Kartlii*, s. 59.

³² Zaćmienia Słońca z tego okresu można datować jedno na 6.06.327, a kolejne na 17.07.334, cf. W.H. Carroll, *Historia chrześcijaństwa*, t. 2, tłum. J. Przybył, Wrocław 2010, s. 30.

³³ HE I 11.

To niezwykle zdarzenie zmieniło nastawienie króla do nowej wiary. Wezwana branka stała się nauczycielką wiary dla niego i jego żony. Dalej wiara była przekazywana ludowi przez władców („credunt viri per regem, feminae per reginam”)³⁴.

Na tym jednak rola Nino się nie skończyła. Potrzebny był jeszcze jeden cud, taki, który pokazałby moc nowej religii całemu ludowi. Tym cudem okazało się niezwykle ustawienie kolumny, której nie można było ludzkimi sposobami umieścić na przygotowanej bazie, a która w cudowny sposób dzięki nocnej modlitwie Nino zawisała nad miejscem, gdzie miała stanąć i na oczach całego ludu tam opadła. Ten czwarty cud przeznaczony dla wszystkich stał się dla ludu świadectwem, że nowa wiara jest prawdziwa („Tunc vero omnes populi contuentes et magnificantes deum veram esse regis fidem et captivae religionem praesentis miraculi testimonio perhibebant”)³⁵. Kiedy jeszcze przed dokonaniem cudów Nino praktykowała swoją wiarę, kobiety, które to widziały, zastanawiały się, jaką korzyść ona z tego ma („quid emolumenti tanta devotione caperetur”). Uzdrawienie czy ustawienie kolumny to konkretne znaki, które oferują ludziom realną pomoc. Coś, czego można doświadczyć tu i teraz, co robi wrażenie. Tak przygotowani ludzie mogli otworzyć swoje serca na naukę Chrystusa. Cud ma więc z pewnością funkcję pisteotwórczą. Wiara jednak nie rodzi się automatycznie jako proste następstwo cudu (przecież nie wszyscy świadkowie cudów Jezusa uwierzyli), ale jest bodźcem otwierającym na istnienie innej rzeczywistości. Czynienie więc cudów w imię Jezusa jest elementem misji Kościoła głoszenia Ewangelii, który pomaga w procesie rodzenia się wiary³⁶.

W tej opowieści można wyróżnić kilka charakterystycznych dla procesów chrystianizacyjnych elementów. Na pewno widać tu związek między nawróceniem ludu a życzliwym wsparciem, a nawet inicjatywą, ze strony władców. Taka sytuacja pojawia się również w zapisanym u Euzebiusza z Cezarei nawróceniu króla Abgara³⁷. Innym podobieństwem, które łączy obie relacje, jest uzdrawienie władcy w imię Jezusa (króla u Euzebiusza, królowej u Rufina). Przychylny chrześcijaństwu władca to niewątpliwie nawiązanie do władcy idealnego, którym w dziele Rufina jest przede wszystkim cesarz Teodozjusz, a wcześniej Konstantyn. Prototypem dla króla Miriana jest zapewne Konstantyn również ze względu na rolę królowej w tej historii. W rodzinie cesarskiej nie żona, a matka cesarza Helena jest typem idealnym władczyni i odpowiednikiem królowej Nany. Jak matka cesarza była chrześcijańskim przykładem dla swojego syna, tak i królowa dąży do nawrócenia swojego męża. Król, jak cesarz, buduje świątynię i, mimo że sam jeszcze nieochrzczony („nondum initiatus in sacris”), jest nauczycielem wiary dla swego ludu. Cechą właściwą idealnemu władcy jest troska o zbawienie swojego ludu³⁸. Właśnie króla określa Rufin jako apostoła. To odniesienie do cesarza Konstantyna, który, budując swój grobowiec w kościele świętych Apostołów w Konstantynopolu, sam kreował się na trzynastego apostoła, jak wiadomo skutecznie, bo pod takim tytułem czczony jest w kościele prawosławnym³⁹.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Cf. M. Rusecki, *Cud w chrześcijaństwie*, Lublin 1996, s. 37-40.

³⁷ Euzebiusz z Cezarei, op.cit., I 13, s. 67-73.

³⁸ F. Thélamon, op.cit., s. 103.

³⁹ C. M. Odahl, *Konstantyn i chrześcijańskie cesarstwo*, tłum. K. Bies, Oświęcim 2015, s. 357.

Mimo iż właściwymi apostołami Gruzji u Rufina byli król i królowa, to jednak w tradycji ludowej Nino nazywana jest apostołką kraju. W pierwszym zabytku literatury gruzińskiej, wspomnianym już *Nawróceniu Kartlii*, Nino jest główną bohaterką. Dużą część tego dzieła stanowi jej żywot, dalej następują relacje ze zdarzeń opowiedziane przez jej towarzyski, które po nawróceniu wiodły wraz z nią życie ascetyczne. A tradycyjny krzyż św. Nino, zrobiony z patyków związanych włosami, zgodnie z legendą, która znana jest ze źródeł gruzińskich, jest do dziś najpopularniejszą pamiątką przywożoną z Gruzji.

Rufin nie napisał nic o dalszej chrystianizacji Iberii. Nie wiadomo, na ile wraz z chrześcijaństwem rozszerzały się na terenach gruzińskich wpływy Cesarstwa Rzymskiego. Zastanawiać może również, dlaczego Rufin przekazał, że praktyki wiary chrześcijańskiej były nieznanne Iberom, podkreślając, że dziwiła ich nowość („in admiratione esse ipsa rei novitas barbaris coepit”)⁴⁰. Czy rzeczywiście w kraju sąsiadującym z chrześcijańskim Cesarstwem i chrześcijańską Armenią wiara w Jezusa i związane z nią praktyki mogły być nieznanne? Według przekazów Euzebiusza z Cezarei chrześcijaństwo dotarło tu już w I w.⁴¹, a działalność św. Grzegorza Cudotwórcy, który dotarł z misjami aż do Kaukazu, miała miejsce w III w. Opisany przez Rufina wybór chrześcijaństwa przez władców ma charakter polityczny. Chrystianizacja była również romanizacją kraju. Taką decyzję podjęli władcy wobec zagrożenia ze strony imperium perskiego. Rufina jednak nie interesuje polityka. Jego celem jest pokazanie rozwoju chrześcijaństwa.

Ważną rolę w narracji odgrywają cuda. Pierwsze opisane przez Rufina uzdrowienie przypomina podobne wydarzenia z kart Pisma Świętego. Często cuda dzieją się według podobnego schematu, którego najważniejszym elementem jest modlitwa do Boga, bo to On jest właściwym sprawcą uzdrowienia. Uzdrawienie dziecka przez Nino przypomina przede wszystkim wskrzeszenie syna wdowy z Sarepty przez Eliasza (1Krl 17,19-23) oraz wskrzeszenie młodzieńca z Nain przez Jezusa (Łk 7,11-15). Wszystkie trzy wydarzenia łączą obecność matki. Kiedy dziecko zostaje uzdrowione, od razu oddane jest swojej matce („tradidit matri saue” [III Rg 17, 23] „dedit illum matri suae” [Lc 7,15], „sanum matri reddidit infantem” u Rufina)⁴². Z kolei cud ciemności przypomina przytoczone w Dziejach Apostolskich zdanie z Księgi Joela dotyczące dnia Pańskiego: „Słońce zmieni się w ciemność [...] Każdy jednak, który wezwie imienia Pańskiego, będzie zbawiony” (Jl 3,4-5)⁴³. Król otoczony ciemnością wezwał imienia Boga nawet nie słowami, a tylko w myślach („non dum verbo sed sola mente”) i został ocalony w podwójny sposób: po pierwsze uratowany z zagubienia w ciemnym lesie, po drugie dusza jego została ocalona dla Chrystusa. Oba cuda – uzdrowienie królowej i ocalenie z ciemności króla – mają również charakter symboliczny. Przejście z choroby do zdrowia i z ciemności do światła symbolizuje nawrócenie i nowe życie w Bogu. Zwłaszcza ciemności, które otoczyły króla, mogą odnosić się do jego zaślepienia na boskie działanie objawione już wcześniej w cudzie uzdrowienia dziecka i uzdrowienia królowej.

⁴⁰ HE I 11.

⁴¹ Andrzej Apostoł miał głosić Chrystusa w Scytii, czyli na terenach na północny wschód od Morza Czarnego. Euzebiusz z Cezarei, op. cit., III 1, 1.

⁴² Cytaty z Wulgaty na podstawie *Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1994.

⁴³ Oczywiście chodzi tu o powtórne przyjście Mesjasza na końcu czasów, ale mechanizm ocalenia dzięki wezwaniu imienia Bożego jest ten sam.

Najbardziej oryginalnym i niedającym się z niczym porównać jest ostatni z opisanych cud ustawienia kolumny.

W narracji Rufina cuda są motorem wydarzeń, a z punktu widzenia literackiego – osią kompozycyjną narracji. Cuda i niezwykle znaki są stałym elementem w całej *Historii kościelnej* Rufina, a tutaj, jak w działalności apostołów opisanej w Nowym Testamencie, otwierają ludzkie serca dla nowej wiary. Są potrzebne po to, żeby przekonać ludzi, że jest to wiara prawdziwa, ponieważ daje moc swoim wyznawcom. Przenoszą myśli czytelników do samych początków Kościoła, którego życie obfitowało w znaki i cuda. Pokazują, że opisywany przez Rufina Kościół ma tę samą witalność, co Kościół apostołski.

Wśród typowych motywów, które powracają w różnych opisach ewangelizacji, jest i ten o odrzuceniu darów. Nino nie chciała przyjąć żadnej zapłaty, co stało się świadectwem jej wiarygodności. Ten motyw pojawił się kilkakrotnie u Euzebiusza z Cezarei, np. w przywołanej już historii króla Abgara. Kiedy król chciał złotem zapłacić apostołowi Tadeuszowi za głoszenie słowa Bożego, ten nie przyjął zapłaty. Wiarygodność apostoła potwierdzają cuda i postawa wyrzeczenia się dóbr doczesnych. I taka była właśnie Nino.

Z relacji Rufina nie wynika też, jaki rodzaj kultu przekazała Nino mieszkańcom Iberii. W tekście użyte są określenia: *ritus* i *modus*. Na pewno więc Nino wyjaśniła, jak się modlić. Czy mogła również jako kobieta znać i wyjaśniać tajniki sprawowania liturgii? Zdaje się, że nie. Jedyny poświadczony czynny udział kobiet w liturgii dotyczy diakonis asystujących przy chrzcie kobiet⁴⁴. Chrześcijaństwo potrzebuje kapłanów. W tym celu przecież wysłano prośbę do cesarza. Z pewnością jednak Nino zna Ewangelię i podstawowe, dostępne dla kobiety formy modlitwy. Ta, jak już było pokazane, niezależna, aktywna i, jak się okazuje, wykształcona kobieta, jest największą zagadką tego tekstu. Kim jest? Skąd przybyła? Dlaczego wiodła życie z dala od ojczyzny? Na te pytania nie ma odpowiedzi. W opisanej historii jest motorem zdarzeń i tak została zapamiętana przez gruzińską tradycję.

Mimo wskazanych odniesień i podobieństw Rufin nie idzie w swojej relacji za jakimś stereotypem procesu nawrócenia. Wydaje się, że jego relacja jest oryginalna i wierna temu, co usłyszał od Bakuriusza, o czym przede wszystkim przekonuje bezprecedensowa rola kobiety w tej historii. Przyjęcie chrześcijaństwa przez Iberów jest dowodem na rozwój chrześcijaństwa za cesarza Konstantyna również poza granicami Cesarstwa i podkreśla triumf Kościoła IV w., dobrze się wpisując w ogólny zamysł dzieła Rufina.

Christianisation of Georgia according to the *Church History* of Rufinus of Aquileia

Abstract

The *Church History* by Rufinus of Aquileia is the oldest source concerning the Christianisation of Georgia, ancient Iberia. The author, drawing on information from the Iberian prince Bacurius, presents the events with a woman as their protagonist, a modest Roman Catholic. The example of her life and the miracles which through her intercession occurred in front of the pagan Iberians, are the direct cause of the people's acceptance of faith. The unusual, so active role of the woman, which is also confirmed by Georgian tradition, authenticates this valuable account. Rufinus bequeaths us the lacking information – despite many sources

⁴⁴ E. Wipszycka, op.cit., s. 293-294.

from that period – on how Christianity spread in the fourth century beyond the borders of the Roman Empire.

Keywords: Christianisation, Church history, Georgia, Rufinus of Aquileia, St. Nino

BIBLIOGRAFIA

Teksty źródłowe

- Ammianus Marcellinus, *Dzieje rzymskie*, t. 1, tłum. I. Lewandowski, Warszawa 2002.
Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem, Stuttgart 1994.
Constitutiones Apostolorum, opr. A. Baron, S. Pietras, tłum. S. Kalinkowski, Kraków 2007.
 Euzebiusz z Cezarei, *Historia kościelna*, tłum. A. Caba na podst. tłum. A. Lisieckiego, Kraków 2003.
 Hermiasz Sozomen, *Historia Kościoła*, tłum. S. Kazikowski, Warszawa 1989.
Nawrócenie Kartlii, tłum. D. Kolbaja, Warszawa 1995.
Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych (Biblia Tysiąclecia), Poznań-Warszawa 1980.
 Rufin z Akwilei, *Historia Ecclesiastica*, w: Tyranni Rufini, *Scritta varia*, opr. M. Simonetti (wyd. na podst. T. Mommsena z 1908 r.), Aquileia 2000.
 Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła*, tłum. S. Kazikowski, Warszawa 1986.
 Théodoret de Cyr, *Histoire ecclésiastique*, Livres I-II, tome I, tłum. P. Canivet, opr. J. Bouffartigue, A. Martin, L. Pietri, F. Thélamon, Paris 2006.
 Zosimos, *Nowa Historia*, tłum. H. Cichočka, Warszawa 2012.

Opracowania

- Bober A., *Antologia patrystyczna*, Kraków 1965.
 Carroll W. H., *Historia chrześcijaństwa*, t. 2, tłum. J. Przybył, [b.m.] 2010.
 Daniélou J., Marrou H. I., *Historia Kościoła*, tłum. M. Tarnowska, Warszawa 1986.
 Odahl C. M., *Konstantyn i chrześcijańskie cesarstwo*, tłum. K. Bies, Oświęcim 2015.
 Rusecki M., *Cud w chrześcijaństwie*, Lublin 1996.
 Starowieyski M., *Od legendy do historii – święte założycielki Kościołów Gruzji i Armenii*, w: *Kobieta w starożytności chrześcijańskiej*, Warszawa 1999, s. 20-31.
 Thélamon F., *Païens et chrétiens au IV siècle. L'apport de l'Histoire ecclésiastique de Rufin d'Aquilée*, Paris 1981.
 Wipszycka E., *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 1994.
 Zmorzanka A.Z., *Uczone kobiety starożytnego chrześcijaństwa*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 2015, t. 34, s. 47-66 .